

**XI.-XIII. YÜZYILLARDA TASAVVUFUN ANADOLU'DA YAYILMASINI
KOLAYLAŞTIRAN BAŞLICA FAKTÖRLER***

**THE MAIN FACTORS FACILITATING THE SPREAD OF SUFISM IN
ANATOLIA IN THE 11th- 13th CENTURIES**

Ramazan AÇIKGÖZ**

Özet

XI. yüzyıldan çok daha önce gerek Müslümanlar gerekse Türkler, Anadolu'da askeri ve siyasi faaliyetlerde bulundular. XI. yüzyıldan itibaren ise Anadolu'ya Müslüman Türklerin akın ve göçleri, özellikle Malazgirt Savaşı sonrasında sistematik fetih hareketlerine dönüştü. Anadolu'ya bu faaliyetlerle birlikte İran, Irak ve Suriye'den çeşitli tasavvufi anlayışa sahip sûfi grupları girmeye başladı. XII. yüzyılın sonlarına kadar devam eden Anadolu'daki Müslüman Türklerin varlık mücadelesine, bu gurupların gaza ve kolonizasyon faaliyetleriyle katkıları oldu. XIII. yüzyılda ise Anadolu'da siyasi, askeri, iktisadi, kültürel ve dini alanlarda önemli değişimler meydana geldi. Demografik yapının Müslümanların lehine değişmesiyle birlikte tasavvufun kurumlarıyla birlikte hızla gelişme gösterdiği yine aynı dönem oldu. Tüm bu süreç içinde, Anadolu'da tasavvufun yayılıp gelişmesinde birbiriyle bağlantılı önemli hadiseler meydana geldi. Bu çalışmamızda, XI.-XIII. yüzyıllar arasında tasavvufun hangi koşullarda Anadolu'ya girdiğine değineceğiz. Sonrasında, Anadolu'da tasavvufun yayılmasını kolaylaştıran faktörleri maddeler halinde açıklayacağız.

Anahtar Kelimeler: İslâm, Tasavvuf, Tarikat, Anadolu Tasavvufu, Anadolu Selçukluları

Abstract

Before the 11 th century, both Muslims and Turks had carried out military and political activities in Anatolia. From the 11 th century on, the influx and immigration of Muslim Turks into Anatolia turned into systematic conquest movements especially after the Battle of Malazgirt. Along with these activities, various groups of Sufism in Iran, Iraq and Syria have begun to enter into Anatolia. These groups contributed to the struggle of the Muslim Turks in Anatolia until the end of the 12 th century with the activities of jihad and colonization. In the 13th century, significant changes took place in the political, military, economic, cultural and religious areas of Anatolia. It was also the same period that Sufism has been developing rapidly with its institutions, as demographic superiority has changed in favor of Muslims. In this whole process, important events related to each other occurred in the spread and development of sufism in Anatolia. In this study, we will mention under which conditions Sufism entered Anatolia during the 11th- 13th centuries. Then, we will explain the factors that facilitate the spread of Sufism in Anatolia.

Key Words: Islam, Sufism, Religious order, Anatolian Sufism, Anatolian Seljuks

* Bu çalışma, devam etmek olan yüksek lisan tezinden üretilmiştir.

**Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi; acikgoz.ra@gmail.com

Giriş

XII. yüzyıla kadar belli bir olgunluğa erişen İslam âlemindeki tasavvufi cereyanlar (Trimingham,1971:190; Zerrinkub, 2014: 51), Gazâlî'nin (ö.1111) Ehl-i Sünnet akideleri ile tasavvufu uzlaştırmasından sonra, tarikat şeklinde müesseseseleşerek faaliyetlere başladı. İran, Irak ve Suriye gibi tasavvuf merkezlerinde ilk büyük tarikatların ortaya çıktığı, tekke, dergâh ve zaviyelerin sayısının artmaya başladığı bu süreçte önemli pek çok mutasavvıf yetişti (Köprülü, 1976:195; Yılmaz, 2004:129vd.). Zamanla bu mutasavvıflar, sahip oldukları tasavvufi anlayışla birlikte İslam memleketlerinin hemen her tarafına yayılarak, gittikleri yerlerde irşad faaliyetlerine devam etti. Böyle bir zamanda, Anadolu'da fetih ve iskân faaliyetleriyle paralel bir İslamlaşma süreci devam etmekte, çeşitli tasavvuf unsurlarıyla desteklenen İslamlaşma hadisesi insan kaynağını yukarıda zikrettiğimiz merkezlerden, ağırlıklı olarak göçler vasıtasıyla sağlamaktaydı (Barkan, 1993: 16; Ocak, 2011: 62-56; Dikici, 1998: 110; S. Kara, 2002:111).

Anadolu'da XII. yüzyılın sonlarına kadar devam eden Müslüman varlığının tutunma mücadelesinde dervişlerin aktif rol oynadığı görülür. Onlar, gaza ve cihad yapmak, birer motivasyon unsuru olarak ordular önünde yer almak gibi faaliyetleriyle bu mücadelelere katkıları olmuştur. XIII. yüzyıl ise Anadolu'da siyasi, askeri, iktisadi, kültürel ve dini alanlarda kritik değişimler meydana gelmiştir. Nitekim Anadolu'da Selçuklu hâkimiyetinin tesisi ve demografik üstünlüğün Müslümanların lehine değişmesiyle İslam'ın hâkim din olmaya başladığı, tasavvufun kurumlarıyla birlikte hızla gelişme gösterdiği yine aynı dönem olmuştur. Öte yandan, Anadolu'da tasavvufun yayılıp gelişmesinde bazı faktörlerin etkili olduğu görülmektedir. Bu çalışmamızda, XI.-XIII. yüzyıllar arasında tasavvufun hangi koşullarda Anadolu'ya girdiğine değineceğiz. Sonrasında, Anadolu'ya tasavvufun girmesi ve yayılmasını kolaylaştıran faktörleri maddeler halinde açıklayacağız.

1. TASAVVUFUN ANADOLU'YA GİRİŞİ

XI. yüzyıldan önce gerek Müslümanlar gerekse Türkler, Anadolu'da askeri ve siyasi faaliyetlerde bulunmuşlardı. XI. yüzyıldan itibaren ise Müslüman Türklerin akın ve göçleri, özellikle Malazgirt savaşı sonrasında sistematik fetih hareketlerine dönüştü (Sevim, 1987: 76; Piyadeoğlu, 2017: 207). Anadolu'ya bu faaliyetlerle birlikte Horasan

sûfileri, Yesevi dervişleri ve yenilerde Müslüman olmuş Türkmen babaları gibi muhtelif temayülde tasavvufî anlayışa sahip derviş ve sûfî grupları Mâverâünnehir, Hârizm, İran, Irak ve Suriye'den girmeye başladı (Köprülü, 1996: 48; Üremiş, 2010: 297). Bu gruplar, Anadolu'da Müslüman Türklerin varlık mücadelesine hem manevi fetihlerle hem de gazâ ve cihad hareketlerine fiilen katılıyorlardı. Fethinden XII. yüzyılın sonlarına kadar sürecek bu ilk mücadele döneminde Anadolu'da en yaygın derviş hareketi, gaza ve cihad hareketlerine katılmak suretiyle irşad faaliyetlerini sürdürmekte (Barkan, 1993: 16; Ay, 2008: 18). Mesela İran'dan Anadolu'ya ilk gelen tarikatlardan Kâzerûniyye, savaşçı özelliğiyle öne çıkıyor ve müntesipleri cihada bir asker gibi katılıyorlardı (Köprülü, 2011: 116; Algar, 2002: 145; Ay, 2008: 18). Yine propagandacı ve mücahit eğilimler sergileyen Türkmen babaları, tahta kılıçları ile kafirleri kırıyor, ordular önünde birer motivasyon unsuru olarak İslamlaştırmaya öncülük ediyorlardı (Anonim Selçuknâme, 2014: 13-14; Divitçioğlu, 1996: 50).

Diğer taraftan, Ö.L. Barkan'ın (1993: 15-16) "*Kolonizatör Türk Dervişleri*" olarak ifade ettiği zümre, "*dağ başlarında ve uçlarda yer açmak suretiyle tekkelerini kurup irşada başlayarak*", hem maddî hem de manevi fetihlerde bulunuyorlardı. Onlar, yerleşik ve göçebe Türkmenlerin dini hayatlarına tesir etmekten başka, Hristiyan halkı ihtida ettirmek suretiyle İslamlaşmaya önemli katkılar sağlamaktaydı (Köprülü, 2011:102; Turan, 1969: 282) .

Göçer ve yerleşik unsurlarla kaynaşmanın yoğun olarak yaşandığı böyle bir dönemde (Turan 2009:386), başta Kutalmışoğulları olmak üzere Türkmen beyleri ve komutanlar (Abû'l-Farac, 1999, II: 330-331-332; Anonim Selçuknâme, 2014: 28-35-36), gerek İslamlaşmaya başlayan eski merkezlerde gerekse II. Kılıç Arslan'ın kurduğu Aksaray gibi yeni kurulan şehirlerde mütemadiyen imar ve iskân faaliyetlerine başladılar (Aksarayî, 2000: 23; Anonim Selçuknâme, 2014: 37). Nitekim daha Dânişmend Gazi (ö.1085/?) tarafından XI. yüzyılın son çeyreğinde Tokat'ta yapılan cami ve zaviyeler, bu anlamda imar faaliyetlerinin ilk örneklerindedir.(İbn Bîbî, 1996, I: 79-82; Turan, 1969: 282; M. Kara, 2016: 49; Bayram, 2005:138). Yine Sultan I. Mesud 1150 yılında Amasya'da kendi adıyla anılan bir hankah yaptırmış ve onu diğerleri takip etmiştir (Gordlevski, 1988: 319; Köprülü,1996: 47; Turan, 1980: 118). Onlar medrese, hankah ve zâviye gibi kurumlar inşa etmekten ve zengin vakıflar ile

desteklemekten başka, derviş ve sûfilere çeşitli miktarlarda gündelik veya aylık tahsisat da ayırmaktaydılar (Köprülü,1996: 47; Gordlevski, 1988: 318-319). Böylece inşa edilen bu müesseseler ile İslam memleketlerinden gelen pek çok mutasavvıfın Anadolu’da yerleşmesi sağlanmıştır (Yılmaz, 2004: 130).

XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu Selçuklu tahtında muktedir ve eğitilmiş sultanların varlığı ile devlet hemen her alanda yükselişe geçmeye başladı (Süryanî Mihail, 1944, II: 200-206-233; Köprülü, 1980: 208; Uzunçarşılı, 1948: 287-288)¹. Bilhassa I. Alâeddin Keykubad’ın saltanatında Selçuklu hâkimiyeti altında Anadolu birliği sağlanmış ve devlet gücünün zirvesine ulaşmıştı (Ahmed Bin Mahmud, 1977, II: 152-153; Abû’l-Farac II, 1987: 536-537; İbn Bîbî, 1996, I, 241; Uzunçarşılı, 1948: 296). Anadolu’daki muktedir Selçuklu sultanları döneminde güçlü bir devletin varlığı, istikrarlı ve huzurlu bir ortamın oluşmasını sağlayarak çevre İslam memleketlerinden çeşitli tasavvufi zümreleri kendine çekmekteydi (Köprülü, 1976:197; Ocak,1992: 61). Buna, Şihâbüddîn es-Sühreverdî el-Maktûl (ö.1197), Muhyiddin-i İbnü’l-Arabî (ö.1241), Ebu Hafs es-Sühreverdî (ö.1234), Evhadüddin Kirmânî (ö.1237) gibi zamanının önde gelen şahsiyetlerini örnek olarak verebiliriz (Abdurrahman Câmî, 1988: 802; Cahen, 2012: 224; Ocak, 1996: 96-97).

Anadolu’ya tasavvufi zümrelerin gelişinin fethinden hemen sonra hızlanmaya başladığını daha önce vurgulamıştık. Bununla birlikte, Moğol ordularının Orta Asya’nın ardından İran ile Irak’ı istila etmeleri sonucu meydana gelen büyük göç dalgasıyla beraber derviş göçleri hiç olmadığı kadar arttı. İstila öncesinde de az çok temsil edilmekle beraber; Yeseviyye, Kübreviyye, Sühreverdîyye, Rifaiyye, Vefâiyye ve Kalenderiyye gibi tarikatlara mensup yoğun sûfi kitlelerinin Anadolu’ya göç etme süreci başladı (Kayaoğlu, 1990: 147; Köprülü, 2011, 115; Şeker, 2007:131vd.). Onlar için fazla seçenek yoktu; en kısa sürede, güvenli ve nefes alabilecekleri bir toprak olarak Anadolu önlerinde duruyordu. A.Y. Ocak’ın (2011: 62) ifade ettiği gibi: “*Bu zümreler için Anadolu, hem sükunet ve emniyet bulmayı ümit ettikleri bir sığınak, hem de kendi dini fikirlerini rahatça yayabilecekleri serbest ve rahat bir ortam sunuyordu*”.

¹ Ayrıca bkz. Uzunçarşılı (1948: 287-288), söz konusu medeni yükselişin II. Kılıç Arslan ve oğlu Rükneddin Süleyman Şah devirleriyle başladığını ifade etmekte, sonraki Selçuklu Sultanlarının nitelikleri hakkında örnekler vermektedir.

Ne var ki istikrar ve huzur yılları çok sürmedi. XIII. yüzyıla güçlenerek giren ve Büyük Keykubat ile de görece her sahada güçlü ve müreffeh bir görünüm arz eden Anadolu'da, yerine geçen oğlu II. Gıyâseddin Keyhusrev'in saltanatıyla birlikte bu olumlu görünüm tersine döndü (Ocak, 2010:132). Nitekim 1240'da Babaîler ayaklanması ile devletin otoritesi sarsıldı ve ardından 1243'te Köseadağ bozgunundan sonra devlet bağımsızlığını kaybetti (İbn Bîbî, 1996, II: 50vd; Abû'l-Farac, II: 539-540; Ahmed Bin Mahmud, 1977, II:153-154-155; Anonim Selçuknâme, 2014: 43; Ocak, 2011:136vd.). Akabinde, Moğolların Anadolu'yu tahakküm altına alma çabaları, taht kavgaları, iktidar ve menfaat peşinde koşan vezirler (Yazıcı, 2011: 290), birbiri ardını izleyen Türkmen isyanları Anadolu'da iktisadi ve sosyal dengeyi bozarak, refah ve huzur ortamını mahvetti.² Bunula birlikte, ünlü vezir Muînüddin Pervâne döneminde (1261-1277) nispi bir sükûn ve istikrar ortamı tesis edilse de, bu genel tabloyu değiştirmede (Anonim Selçuknâme, 2014: 47; İbn Bîbî, 1996, II: 200; Aksarayî, 2000: 35-36).³ XIII. yüzyılın sonlarına doğru meydana gelen bu hadiseler nedeniyle artık devletin yıkılışı kaçınılmaz oldu (Aksarayî, 2000: 70-71).

Anadolu'nun tarihinde XIII. yüzyılı "*buhran ve intikal*" dönemi olarak tanımlayan M.F. Köprülü (1976: 204) : "*Sosyal düzenin yokluğunu gören, devamlı karışıklıklardan bezmiş olan halk ümitsizliğe kapılarak kendilerine bu dünyada nasip olmayan saadeti ve huzuru hiç olmazsa âhirette te'min için tekkelere, şeyhlere koşmaktan başka bir çâre bulamıyorlardı*", diyerek o zamanki sancılı süreci ifade etmiştir. Tasavvufun yegâne sığınak olduğu böylesi karışık bir dönemde, halkın yanı sıra pek çok devlet büyüğü, beyler ve hatta sultanlar şeyhlere mürit oluyor, onların manevi himayelerini kazanıyorlardı (Abdurrahman Câmî, 1998: 818; Köprülü, 1976: 204). Neticede, sûfîlik cereyanının bütün sosyal tabakalara sirayet etmesi, tasavvuf ehline manevi nüfuz bahşettiği gibi siyasi ve iktisadi bakımdan da onlara güç kazandırıyor (Köprülü, 1976:204).

XIII. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'da gerek Moğol nüfuzunun giderek azalması gerekse güçlü bir devlet otoritesinin bulunmaması nedeniyle Aydınoğulları,

² Bu dönemde Anadolu'daki başıbozukluk hakkında ayrıntı bilgi için bkz. (Akdağ, 1979:41-46-50; Köprülü, 1976: 204; Babinger ve Köprülü, 1996: 57; Ocak, 2010:132-133); Babailer kıyamından sonra meydana gelen isyanlar için ayrıca bkz. (İbn Bîbî, 1996, II, 236-237vd.; Anonim Selçuknâme, 2014: 47-48vd.; Aksarayî, 2000: 77-78vd.)

³ Pervâne dönemi için Anonim Selçuknâme'de (2014: 47), "kurt ile kuzu birlikte su içiyor, birlikte otluyordu", ifadeleri kullanılmıştır.

Karamanoğulları, Germiyanogulları gibi “*Anadolu Tavâif-i Mülûk’ü*” denilen her biri müstakil beylikler teşekkül etmeye başladı (Ahmed Bin Mahmud, 1977, II: 157; Müneccimbaşı, 1974, I: 60; Köprülü, 1996: 57). Zamanla bu beylikler, ilk dönem beyliklerinde olduğu gibi, hüküm sürdükleri bölgelerde mutasavvıf ve şeyhleri himaye etmenin yanında, zengin vakıflarla desteklenen tekke ve zaviyeler yaptırıyorlardı (Barkan, 1993: 37-38; Çiftcioğlu, 2008:156).

2. TASAVVUFUN ANADOLU’DA YAYILMASINI KOLAYLAŞTIRAN BAŞLICA FAKTÖRLER

XI.-XIII. yüzyıllar arasında. Anadolu’da tasavvufun yayılmasını kolaylaştıran muhtelif faktörleri ana hatlarıyla toparlayacak olursak:

- 1- Anadolu’nun, ticaret ve seyahat yolları ile döneminin tasavvuf ve ilim merkezlerinin kavşak noktasında bulunması; bölgeyi kültürel, iktisadi, fikri ve dini çeşitlilik bakımından oldukça bereketli kılmıştır (Çamuroğlu, 1990:112-113). Her dinin mistiklerinde olduğu gibi İslam tasavvufu da, bu topraklarda zengin bir çeşitlilik içinde kendisine yer bulmuştur.
- 2- Dârülharb sahası olan Anadolu, İslam memleketlerindeki dervişlere, özellikle muharip, misyoner ve kolonizatör karakterli olanlara gaza ve yeni yurt açma fırsatı sunmaktaydı. Bu maksatla onlar, Anadolu’nun bilhassa uçlarına akın etmekteydiler (Köprülü, 1996: 48;2011:102;Turan, 1980:108; Kafesoğlu, 1972: 135; Barkan, 1993: 16). Bu tür derviş göçlerinin daha ziyade XI.-XII. yüzyıllarda meydana geldiği bilinmektedir.
- 3- Anadolu, fethinden XIII. yüzyılın sonlarına kadar doğu ve güneydoğusundan (Sümer, 1969: 6-7; Dikici, 1998: 110; Kafesoğlu, 1972: 135), Haçlı uzantılarının İspanya’ya ulaşmasıyla da batıdan göçler aldı (Ülken, 2007, 247; S. Kara, 2002:111-112; M. Kara, 2016: 52). O sıralarda Anadolu’da görece daha sakin ve müsait bir ortamın varlığı, bu göçlerle birlikte hareket eden farklı temayülden tasavvuf ehlini kendine çekmekteydi (Abdurrahman Câmî, 1998:607; Köprülü, 1976:197; Ocak, 1996: 89). Bu sûfi göçleri, Anadolu tasavvufunu besleyen önemli bir kaynak olmuştu.
- 4- Anadolu Selçuklu sultanları, vezirleri ve beyleri mezhebi veya tasavvufi meşrebi ne olursa olsun tasavvuf ehline karşı hoşgörülü ve lütufkâr davranıyorlardı

(Eflâkî, 1973, I:121-123-125; Devletşah, 1977, II: 250; Münecçimbaşı, 1974 I: 46). Öyle ki, Eyyubi ve Abbasi topraklarında zındık ilan edilen âlim ve mutasavvıflar bu anlamda Anadolu'yu bir sığınak olarak görüyorlardı (Abdurrahman Câmî, 1998: 803; İbn Arabi, 2002: 34-35; Uzunçarşılı, 1948: 289). Hatta sultanlar huzurlarında, bazen de bizzat katılarak, bu şahsiyetler ile felsefî ve dini tartışmalar yaptırıyordu (Abdurrahman Câmî, 1998: 607; Eflâkî, 1973, I: 23-124).

XIII. yüzyıl Anadolu'sunda aşırı taassup hareketlerden uzak, serbest ve canlı bir fikri ortamın varlığı (Akdağ, 1979: 47), farklı anlayıştaki mutasavvıfların faaliyetleri için onları buraya çekmekteydi (Gordlevski, 1998: 312-313). Selçuklu başkenti Konya başta olmak üzere, Sivas ve Malatya gibi şehirler bu kişiler için bir buluşma ve tanışma yeri oldu (Abdurrahman Câmî,1998: 631-632; M. Kara, 2016: 53). Yine, Anadolu'daki genel hoşgörü havası içerisinde yerli halktan ihtida edenler de oluyordu. Hatta mühtediler arasında Konyalı bir Ermeni olan Şeyh Abdullah (ö.1234) gibi tasavvufa yönelenlerin olduğu da bilinmektedir (Roux,2008: 249; Turan,2009:390).

- 5- Tasavvuf ehlinin, ilmi ve diplomatik vesileler üzere yaptıkları ülkeler arası dolaşımlarının yoğun şekilde gerçekleştiği bir dönemde, Anadolu'nun bu seyahatlerden yeterince faydalandığı görülmektedir (İbn Bîbî, 1996, II: 248-249; Ay, 2006: 22). Bu tür derviş göçleri ağırlıklı olarak XII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Anadolu'daki medeni yükselişe paralel şekilde yaygınlaştığını söylemek mümkündür.
- 6- Anadolu Selçuklu sultanları, emirleri ve beyleri fethettikleri veya yeni kurdukları yerleşim bölgelerinde, tekke ve zaviyeler inşa ettirmek suretiyle buralara sûfilere yerleştiriyorlardı. İnşa edilen bu yerler vakıf ve bağış gelirleriyle destekleniyordu. Ayrıca bu yerlerde görevli olsun ya da olmasın, sûfilere bir defalık veya dönemlik ücretler de ödeniyor, kıymetli hediyeler veriliyordu (İbni Bîbî, 1996, I: 251-252; İbni Arabi, 2002: 35; Köprülü, 1976: 204; Gordlevski, 1988: 319). Tasavvuf ehline karşı gösterilen bu gibi teşvikler, onların Anadolu'ya gelip kalmalarında önemli bir ikna şekliydi.
- 7- Babailer kıyamı, Moğol tahakkümü, iktidar mücadeleleri gibi “*savaş, sıkıntı ve şiddetle iç içe olan olaylar*” (M. Kara, 2016: 51), Anadolu'nun huzur ve asayişini

bozmuş, insanları manevi bir reaksiyon ile hiç olmadığı kadar tasavvufa yöneltmiştir. (Köprülü, 1976:196-197-204; Köprülü, 1980: 239; Kayıklık, 2011: 68-71; Güngör,1993:162) Mustafa Kara'nın (2016: 51) “*Celali tecelli*” olarak ifade ettiği devrin buhranları, tekke ve dervişlere olan ilgiyi arttırarak tasavvuf cereyanının gelişip serpilmesine zemin hazırlamıştır.⁴

- 8- Abdal, baba, dede gibi unvanlar taşıyan ve kam-ozanları hatırlatan Türkmen şeyhlerinin, eski din ve inançları tasavvuf örtüsü altında İslamiyet'e hızlı ve yumuşak bir geçiş ile bağdaştırmada önemli bir aracı görevi üstleniyorlardı (Engin, 1991: 27). Köprülü'nün (1996: 48-49) belirttiği gibi, “*Henüz sathi bir şekilde İslamlaşan*” Türkmen kitleleri, bu şahsiyetlerin aynı dilde verdikleri vaazları büyük bir şevkle dinliyor ve söylediklerini uyguluyorlardı (Kafesoğlu, 1972: 161; Ocak, 2011: 64). Anadolu'da oluşmaya başlayan böyle bir çehrede, eski inançlar kolayca tasavvufi oluşumlara taşınıyordu.

Sonuç

Tasavvufun Anadolu'ya nüfuzu ve yayılması, ağırlıklı olarak bu topraklara özgü koşullar altında gerçekleşmiştir. Bu koşulları: Anadolu'nun konumu, dervişlerin gaza maksadı, göçlerin istikameti, seyahatler, sûfilerin ikna edilmesi ve yerleşmelerini sağlama, iç ve dış buhranların halkı tasavvufa yöneltmesi, senkretizmin eski inançları kolayca tasavvufa taşınması şeklinde belirtebiliriz.

Diğer yandan, tespit edebildiğimiz sekiz madde, birbiriyle bağlantılıdır. Mesela Moğol İstilasının bu süreçteki etkisi, Anadolu'daki uygun koşullara ve coğrafi konumuyla ilişkilidir. Saydığımız bu faktörler, tasavvufi düşüncenin serbest ve hızlı bir şekilde Anadolu'ya yayılmasını sağlamıştır.

⁴ Mustafa Kara bu durumu şöyle açıklamaktadır: “*XIII. yüzyılda tasavvufi şahsiyetlerin celâl-cemâl tecellisi adını verdikleri açıdan da bakılabilir. Onlara göre hayatta iki temel tecelli vardır: Celâl ve cemâl. Toplumdaki savaş, sıkıntı ve şiddetle iç içe olan olaylar celâli tecellileri, barış, refah ve huzur ise cemali tecellileri ifade eder...*”.

Kaynakça

Abdurrahman Câmî (1998). *Nefahâtü'l-Üns; Evliya Menkabeleri*. (S. Uludağ, M. Kara, Dü, & L. Çelebi, Çev.) İstanbul: Marifet Yayınları.

Ahmed Bin Mahmud (1977). *Selçuk-Nâme* (Cilt II). (E. Mercil, Dü.) İstanbul: Tercüman Yayınları.

Ahmet Eflâkî (1973). *Âriflerin Menkabeleri (Menakib al-Ârifin)* (Cilt I). (T. Yazıcı, Çev.) İstanbul: Hürriyet Yayınları.

Akdağ, M. (1979). *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi* (3 b., Cilt 1). İstanbul: Tekin Yayınevi.

Anonim (2014). *Tarih-i Âl-i Selçuk; Anonim Selçuknâme*. (H. İ. Gök, & F. Coşkun, Dü) Ankara: Atıf Yayınları.

Ay, R. (2006, Bahar). Ortaçağ Anadolu'sunda Bilginin Seyahati: Talebeler, âlimler ve dervişler. *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*(3), 17-53.

Ay, R. (2008). *Anadolu'da Derviş ve Toplum: 13-15.yüzyıllar*. İstanbul: Kitap Yayınevi

Babinger, F. - Köprülü, M. F. (1996). *Anadolu'da İslamiyet*. (R. Hulusi, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.

Barkan, Ö. L. (1993). *Kolonizatör Türk Dervişleri*. İstanbul: Hamle Yayınları.

Bayram, M. (2005). Danişmend Oğullarının Dinî ve Millî Siyaseti. *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(18), 131-147.

Cahen, C. (2008). *Türkler Nasıl Müslüman Oldular*. (T. Andaç, N. Uğurlu, Çev.) İstanbul: Örgün Yayınevi.

Cahen, C. (2012). *Osmanlılardan Önce Anadolu* (4.b.). (E. Üyepazarcı, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Çamuroğlu, R. (1990). *Tarih, Heterodoksi ve Babailer*. İstanbul: Der Yayınları.

Çiftçioğlu, İ. (2008, Kış). Orta Asya-Anadolu İlim ve Kültür Köprüsü (XI-XVI. Yüzyıllar). *Bilig*(44), 143-172.

Devletşah (1977). *Devletşah Tezkiresi (Tezkiretü's—Şuarâ)* (Cilt II). (N. Lugal, Çev.) Kervan Yayın ve Kitapçılık Neşriyat.

Dikici, M. (1998). *Anadolu'da Türkler: Anadolu'ya Türk Göçleri*. İstanbul: Burak yayınevi.

Divitçioğlu, S. (1996). *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Engin, A. G. (1991). *Tarikatlar Ansiklopedisi*. Milliyet.

- Gordlevski, V. (1988). *Anadolu Selçuklu Devleti*. (A. Yaran, Çev) Ankara: Onur Yayınları.
- Gregory Abû'l-Farac (1987). *Abû'l-Farac Tarihi* (2. b., Cilt II). (Ö. R. Doğrul, Çev.) Ankara: TTK.
- Güngör, E. (1993). *İslam Tasavvufunun Meseleleri* (5.b.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- İbn Bîbî (1996). *El Evamirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie (Selçuknâme)* (Cilt I). (M. Öztürk, Çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İbn Bîbî. (1996). *El Evamirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie (Selçuknâme)* (Cilt II). (M. Öztürk, Çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İbn Kesîr (1995). *Büyük İslâm Tarihi (El-Bidâye ve'n-Nihaye)* (Cilt XII). (M. Keskin, Çev.) İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1972). *Selçuklu Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kara, M. (2016, Nisan). Anadolu Topraklarında Tasavvuf Kültürü. *Sabah Ülkesi*,(47). 50-53. Erişim adresi: <http://www.sabahulkesi.com/>
- Kara, S. (2002). Anadolu Selçuklularında din ve din kurumları. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Erzurum. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi. (Tez no: 110266)
- Kayaoğlu, İ. (1990). Mevlana'nın Çağdaş Derviş Tarikatları, Babalar, Kalenderler ve Diğerleri. *A.Ü. İlahiyat Fakültesi*, 31, 147-155.
- Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. (M. Öztürk, Çev.) Ankara: TTK.
- Kayıklık, H. (2011). *Tasavvuf Psikolojisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (3.b.). Ankara: TTK.
- Köprülü, M. F. (2011). *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu* (6.b.). Ankara: Akçağ Yayınları
- Köprülü, M. F. (1980). *Türk Edebiyat Tarihi* (2.b). İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Muhyiddin İbn Arabi (2002). *Endülüis Sufileri*. (R. Algan, Çev.) İstanbul: Dharma Yayınları.
- Müneccimbaşı Ahmed Dede (1974). *Müneccimbaşı Tarihi (Sahâif-ül-Ahbar fi Vekayi-ül-a'sar)* (Cilt I). (İ. Erünsal, Çev.) İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Ocak, A.Y. (1992). *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik, Kalenderiler*. Ankara: TTK.

- Ocak, A. Y. (1996). *Türk Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2010). *Türkiye Sosyal Tarihinde İslam'ın Macerası*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ocak, A.Y. (2011). *Babailer İsyanı*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Piyadeoğlu, C. (2017). *Sultan Alp Arslan (Fethin Babası) (2. b.)*. İstanbul: Kronik.
- Roux, J.-P. (2008). *Türklerin Tarihi (5. b.)*. (A. Kazancıgil, & L. Arslan-Özcan, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sevim, A. (1987). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*. Ankara : TTK.
- Sümer, F. (1969). Anadolu'da Moğollar. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, 1-147.
- Süryanî Mihail (1944). *Süryanî Patrik Mihail'in Vekayinâmesi II. Kısım (1042-1195)*. (H. D. Andreasyan, Çev.) Ankara: TTK'da henüz yayınlanmamış tercümesi.
- Şeker, M. (2007). *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve Müslümanlaşması(6.b.)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Trimingham, J. S. (1971). *The Sufi Order in Islam*, London: Oxford University press.
- Turan, O. (1969). *Selçuklular Târihi ve Türk-İslâm Medeniyeti (2.b.)*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Turan, O. (1980). *Selçuklular ve İslamiyet*. İstanbul: Nakışlar Yayınevi.
- Turan, O. (2009). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefküresi Tarihi (18.b.)* İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1948). XII. ve XIII. asırlarda Anadolu'daki Fikir Hareketleri İle İçtimai Müesseselere Bir Bakış. *III. Türk Tarih Kongresi (15-20 Kasım 1943) : Kongreye Sunulan Tebliğler* (s. 287-306). Ankara: TTK Basımevi.
- Ülken, H. Z. (2007). *Türk Tefekkürü Tarihi (3.b.)*.İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Üremiş, A. (2010). Türkiye Selçuklularında Bazı Sünnî Tasavvuf Hareketleri. *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi(28)*, 295-328.
- Yazıcı, N. (2011). *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi (9.b.)*. Ankara: TDV Yayınları.
- Yılmaz, H. K. (2004). *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar (10.b.)*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Zerrinkub, A. (2014). *Tarihsel Perspektifiyle İran Tasavvufu*. (N.Altun, Çev.)İstanbul: Önsöz yayıncılık.